

К.Мелащенко

ЖИТТЄВИЙ УСПІХ У ГЕНДЕРНОМУ ВИМІРІ: СОЦІОЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ

Дослідження гендерних відмінностей у розумінні життєвого успіху дають змогу з'ясувати особливості обрання життєвих цілей та способів їх досягнення жінками і чоловіками. Те чи інше розуміння суб'єктом життєвого успіху впливає на здійснення життєвих виборів як в особистому, так і в професійному житті, детермінує життєві вибори у сфері освіти, кар'єрних цілей, фінансових ресурсів, міжособистісних взаємин, сімейних обов'язків і задоволення життям загалом. Дослідники, які вивчали цю проблему, традиційно виокремлюють такі критерії успіху, як багатство, влада, статус, престиж. Звісно, що досягнення жінок у цих сферах різняться від досягнень чоловіків не тільки за фактом, а і за самим сприйняттям. Американська журналістка та університетський професор С.Гордон зазначила, що коли розглядати можливості жінок стосовно традиційних критеріїв успіху, то в такому разі жінок можна назвати "ув'язненими чоловічих мрій" [1, с. 3]. З цього випливає, що надання рівних можливостей у реалізації соціальних домагань має передбачати наявність знань про значення успіху та його змістові відмінності в уявленнях жінок і чоловіків.

Метою статті є вивчення відмінностей в уявленнях про життєвий успіх та можливості його досягнення у жінок і чоловіків. Необхідно також дослідити, яким чином наявне соціокультурне середовище впливає на формування та реалізацію уявлень про життєвий успіх у чоловіків та жінок та виявити, якою мірою жінки задоволені доступними їм можливостями досягнення життєвого успіху, зважаючи на те, що стандарти життєвого успіху у сучасних

жінок все ще здебільшого формуються відповідно до чоловічих уявлень про нього.

Центральна проблема полягає в невідповідності традиційних критеріїв успіху сучасним можливостям його досягнення як чоловіками, так і жінками. Необхідно пересмислити показники успіху відповідно до умов сучасності та гендерної належності суб'єктів, враховуючи послаблення чоловічого домінування в багатьох сферах життя та розширення соціальних можливостей досягнення життєвого успіху для жіноцтва.

Американські автори Дж.Галлос, С.Гордон, Дж.Старгес та інші виявили, що визначення успіху жінками включає в себе ширший спектр показників, ніж це є багатство і статус, що традиційно згадуються чоловіками. Крім того, для жінок важливими є наявність гармонійних відносин і досягнення певного балансу між різними сферами життя (з вагомістю особистого життя включно), що робить тлумачення успіху багатовимірним. Х.Дойчендорф зазначає, що розуміння успіху, характерне головним чином для чоловічого уявлення, простежується аж до промислової революції (перехід від ремісничо-мануфактурного до великого машинного фабрично-заводського виробництва, стрімке прискорення технічного й економічного розвитку, яке почалося в Англії в другій половині XVIII ст.) [2, р. 4]. Це і не дивно, адже чоловіки традиційно вважалися постачальниками всього необхідного для їхніх родин. Виконання функції годувальника і донині залишається центральною серед характеристик маскулінності. А.Толсон у книзі "Межі маскулінності" стверджував, що функція годувальника є фундаментальною для чоловічої ідентичності, адже вона формує фізичну енергію, сексуальність і навіть нервову систему чоловіків [3]. Пізніше Дж.Вілкі помітив, що молодше покоління чоловіків більшою мірою схильне погоджуватися з самотійною роллю жінки, хоча жінка продовжує сприйматися лише як другорядний постачальник [4].

Б.Досс і Дж.Хопкінс показали, що досвід первинної соціалізації дуже важливий для формування зазначених гендерно-рольових цінностей. У ході крос-культурного дослідження вони виявили, що принаймні два компоненти чоловічого самосприйняття можна віднайти у більшості культур: гіперчоловіча самопрезентація і прагнення максимальних досягнень. Ці конструкції включають такі стереотипні соціокультурні чоловічі характеристики, як бути непохитним, упевненим, конкурентоспроможним, здатним захистити родину (як у фінансово-кредитному, так і у фізичному розумінні) [5].

У такому ж ключі специфіку чоловічих показників успішності описував Дж.Дойль, виходячи з визначення маскулінності та розуміння ролі чоловіка як головного постачальника. У книзі “Досвід чоловіка” автор підтримує традиційний погляд: “Чим краще чоловік забезпечує матеріальний добробут власної родини, тим успішнішим (тобто маскуліним) він є” [6, с. 168]. Дж.Дойль стверджує, що маскуліність чоловіків проявляється у контексті змагання за здобуття переваги в матеріальній царині, адже чоловіки передусім прагнуть досягти стабільного матеріального добробуту. Він зауважує, що досягнення матеріального благополуччя є основним показником успіху для більшості чоловіків [6, с. 163].

Сучасні емпіричні дослідження підтверджують, що чоловіків, які обирають насамперед сімейні цінності та ставлять на перше місце міжособистісні стосунки, а не фінансові здобутки, у суспільстві все ще сприймають менш схвально, ніж чоловіків, які обирають традиційні маскуліні цінності. Успіх як матеріальне збагачення і успішне виконання функції годувальника забезпечується здебільшого за допомогою досягнень у роботі (кар’єрі). Для чоловіків, які обирають традиційні маскуліні цінності, саме робота стає основоположним інтересом. Фактично успіх на роботі для чоловіків стає головним показником

успішного виконання інших їхніх ролей. У дослідженні сімейних ролей Р.Саймон зафіксує, що для більшості чоловіків “надавати економічну підтримку сім’ї синонімічно поняттю “бути батьком і чоловіком” [7, с. 186]. Отже, сімейні й професійні ролі є взаємозалежними для чоловіків. Якщо успіхи на роботі супроводжуються успішністю чоловіків у виконанні їхніх сімейних обов’язків, то центр успішності зсувається до сфери роботи.

Порівнюючи жінок і чоловіків, американська дослідниця К.Джілліган встановила, що жінки надають перевагу іншим показникам успішності. Для них найважливіші обов’язки полягають у турботі про інших і підтримці стосунків. На думку К.Джілліган, існує відмінність у тому, як жінки й чоловіки приймають етичні рішення. Жінки більш зосереджені на міжособистісних стосунках, тоді як чоловікам необхідна безособова ієрархія правил [9].

Д.Левінсон та Дж.Левінсон довели, що можливість піклуватися про когось є важливим елементом, який характеризує жіночу ідентичність. Історично жіночий успіх оцінювався не за досягненнями в суспільній царині, а за тими здобутками, яких жінки досягли в особистій сфері [9].

Наприкінці ХХ ст. дедалі більше жінок стали активно діяти і в соціальній сфері: приймати на себе нові для них ролі на додаток до тих, які вони завжди виконували. Проте традиційні стандарти, які зумовлюють необхідність зайнятості жінок у приватній сфері, все ще зберігаються. У дослідженні Р.Саймон жінки розглядали зайнятість на роботі як супутнє явище і вважали первинним обов’язком піклування про своїх дітей і чоловіка [7, с. 186].

У американській соціології більшість емпіричних досліджень щодо успіху базуються на зовнішніх показниках – традиційних критеріях заможності та престижу. Наразі серед дослідників зростає розуміння важливості вивчення змісту, яким індивіди наділяють внутрішній, суб’єктивний успіх. Поняття суб’єктивного успіху пе-

редбачає, що люди, як правило, виробляють власні критерії для визначення рівня успішності. Наприклад, сучасні американські дослідники Б.Паркер і Л.Чусмір виокремили шість суб'єктивних критеріїв життєвого успіху: статус/багатство, внесок у суспільне життя, сімейні відносини, особистісна самореалізація, професійна реалізація та відчуття захищеності [10].

Вивчаючи гендерні розбіжності критеріїв суб'єктивного життєвого успіху у чоловіків і жінок, які обіймають керівні та некерівні посади, Б.Паркер і Л.Чусмір виявили, що гендерна належність відіграє вирішальну роль у формуванні критеріїв успішності. Для жінок, які займають некерівні посади, особиста самореалізація й сімейні стосунки виявилися більш значущими, ніж для чоловіків, які перебувають на подібних посадах. Останні оцінили статус і багатство вище, ніж жінки. Серед жінок-менеджерів важливішими виявились особиста самореалізація й безпека, ніж у чоловіків-менеджерів.

Соціокультурні цінності та принципи розуміння ділових стосунків засвоюються молодшим поколінням переважно у загальноосвітніх та вищих навчальних закладах за висновком І.Махдаві [11]. Оскільки розуміння ставлення до жінок та їх місця в економічному житті суспільства засвоюється під час навчання, правомірно очікувати подібні прагнення і домагання від жінок і чоловіків, які отримали вищу освіту в тих самих установах. Соціолог припускає, що жінки і чоловіки, які мають однакову освіту, повинні дотримуватись подібних соціальних норм і цінностей. Результати проведених ним досліджень підтвердили, що розуміння успіху жінками і чоловіками будуються згідно з приблизно одними і тими самими патернами, хоча існують деякі відмінності. І.Махдаві пояснює таку подібність між двома групами культурними чинниками, особливостями виховання та рівня освіченості.

У результаті досліджень обдарованих підлітків (як потенційно успішних індивідів) К.Кроуфорд та Л.Мендес

було підтверджено, що дівчатка навіть у підлітковому віці починають увиразнювати важливе місце сім'ї у їхньому подальшому житті і розмірковують про пошуки балансу між сімейним життям та кар'єрою [12]. Тобто ще з підліткового віку у індивідів формуються уявлення про успішність відповідно до їхнього соціального підґрунтя та традиційних для їхньої культури патернів.

Отже, результати, отримані згаданими дослідниками, свідчать про те, що традиційні критерії успіху, такі як багатство, високе соціальне становище і влада, не настільки вирішальні, як вважали Ф.Дойч, Дж.Рокса, К. Міске, утім гендерні розбіжності в уявленнях про успіх є помітними.

Л.Дьюк та С.Мерфі, досліджуючи відмінності у розумінні успіху жінками та чоловіками, виявили, що для чоловіків матеріальний успіх усе ще вважався найважливішим фактором, хоча інші теми у розумінні ними життєвого успіху стали з'являтися частіше. Жінки почувалися незадоволеними, якщо досягали успіху лише у кар'єрі, вони прагнули балансу у своєму житті. Багато хто із опитаних жінок явно відхилили традиційне тлумачення успіху на користь особистих досягнень. Серед ознак успіху називалися відчуття щастя, можливість бути незалежним, добре виконувати свою роботу, реалізувати свій потенціал, мати добрі стосунки з іншими. Важливість стосунків була домінуючою темою в багатьох жіночих інтерв'ю. 45% жінок розглядали якісні стосунки як критичний компонент успішного життя, причому ці стосунки цінувались і на роботі, й у особистому житті. Жінки, які займали керівні посади, вбачали досягнення групи важливішими за власний індивідуальний успіх. Деякі жінки також наголосили, що для них важливим є такий показник успішності, як визнання, хоча в окремих випадках респонденти мали на увазі саме міжособистісне визнання, а не соціальне визнання в широкому розумінні (на рівні великих соціальних груп).

Таким чином, баланс роботи й особистого життя і підтримка здорових стосунків як на робочому місці, так і за його межами – основні критерії, що їх жінки вкладають у своє розуміння успіху. Фінансові винагороди не були єдиним критерієм успіху, який відзначили більшість чоловіків, але це був важливий компонент успіху майже для половини опитаних чоловіків. Чоловіки часто вважають, що причинами кризи у міжособистісних стосунках є невдачі на роботі. Тема особистої свободи тісно пов'язується з баченням чоловіками власного шляху досягнення успіху у кар'єрі [13]. Іншими словами, чоловіки більш орієнтовані на традиційні критерії успішності, і для багатьох чоловіків ідея матеріального успіху залишається вирішальною.

Російська дослідниця Є.Балабанова зазначає, що ще у радянській гендерній системі суспільне становище чоловіка визначалося роботою, а його позиція у приватній сфері – роллю основного годувальника сім'ї. Робота для чоловіка і дотепер розглядається головним способом самореалізації, що визначає статус як у суспільному, так й у приватному житті. Результати інших досліджень, наведених Є.Балабановою, підтверджують, що для сучасних росіянок найважливішими є цінності, пов'язані з особистісними аспектами життя (друзі, квартира, цікава робота) і сімейними ролями, тоді як кар'єрно-статусні домагання далекі для більшості з них [14, с. 30–31].

Н.Гончарова, проаналізувавши значну кількість інтерв'ю, показала, що жінки, домагання яких зорієнтовані на професійне зростання, мимоволі втручаються в сферу діяльності, що сприймається на рівні стереотипів як традиційно чоловіча. В основі подібної диференціації лежать уявлення про чоловічу й жіночу роботу, про ролі жінки в суспільстві тощо. Так, на думку автора, у свідомості людей існують досить стійкі стереотипи “чоловічого” й “жіночого” стосовно таких ключових моментів, як чоловічі й

жіночі можливості досягнення успіху, чоловіча й жіноча кар'єра, соціально прийнятні чоловічі й жіночі стратегії поведінки та соціальні практики тощо. Відповідно, стать може бути критерієм, що диференціює можливості реалізації домагань індивідів [15].

За дослідженнями Н.Гончарової, молоді жінки одно-стайно погоджуються з тим, що успішний чоловік – той, який має успішну кар'єру. Успішна жінка – успішна як в особистому житті, у родині, так і на роботі, у якій все збалансовано. Як засвідчило дослідження, для дівчат (насамперед орієнтованих на кар'єру, успіх у роботі) образ ділової жінки привабливий своєю самостійністю й незалежністю. Хоча ставлення до образу ділової жінки неоднозначне: від лояльного до відверто негативного. Словосполучення “ділова жінка” в уявленнях росіян прямо не асоціюється з жінкою-керівником. У жіночих уявленнях образ ділової жінки асоціюється з образом емансипованої жінки, причому критерієм емансипації виступає вміння жінки досягти балансу в роботі та сімейному житті. Інше ставлення викликають жінки, які прагнуть зробити кар'єру у приватному бізнесі, бо бізнес сприймається як чоловіча сфера діяльності. Відповідно, такій жінці доводиться робити кар'єру винятково в “чоловічому” просторі [15, с. 85–87].

Узагальнюючи, зауважимо, що у російському суспільстві орієнтація жінок на кар'єру найчастіше сприймається як конфлікт із сімейним життям через уявлення про те, що родина й кар'єра – речі несумісні. Хоча дедалі важливішими для молодих жінок стають прагнення самоствердитись на роботі, професійні амбіції. Наразі лише деякі молоді жінки дотримуються традиційного стереотипу, відповідно до якого провідна діяльність жінки полягає у піклуванні про дітей та членів сім'ї, тоді як більшість демонструє нову тенденцію в жіночих стратегіях: прагнення досягти балансу в обох сферах. З'являються

нові ідеї стосовно того, що жінка може реалізувати свої кар'єрні домагання після 35–40, коли вона вже виконає своє “призначення”, реалізує соціальні очікування. Крім того, в масовій свідомості поширена думка про те, що кар'єра для жінки може виступати запасним варіантом самореалізації, компенсуючи тим самим проблеми в особистому житті. Найчастіше подібна ситуація не сприймається як трагедія.

У дослідженні Л.Гусейнової показано, що для великої кількості представниць старшого покоління жінок робота є більшою цінністю порівняно з друзями, але родина завжди на першому місці. Наявність друзів – значна цінність для молодшого покоління жінок, але з віком пріоритети змінюються. Загалом (за винятком жінок старших 40 років) у опитаних жінок робота виявилася на третьому місці, а перевага була надана родині й друзям. Такі ситуації дослідниця пов'язує, по-перше, з народженням і вихованням одного або кількох дітей, а по-друге, з поширеними дотепер у суспільстві стереотипами, які часто впливають на самооцінку, самопочуття й поведінку жінок, котрі працюють [16, с. 130]. Унаслідок закріпленого в суспільній свідомості уявлення про “природне” призначення чоловіків і жінок жінкам нерідко доводиться приховувати свої прагнення й здібності, щоб адаптуватися до традиційного стереотипу мислення. Л.Гусейнова стверджує, що в уявленні російського суспільства загалом закріпився стійкий стереотип несумісності професійної кар'єри з жіночністю. Більше того, в умовах зростання безробіття в Росії жінки часто відчують комплекс провини за їхні професійні устремління й спробу вибирати свій життєвий сценарій, оскільки їхнє прагнення мати високооплачувану роботу означає, що вони стають конкурентами своїм чоловікам, братам та ін. [16, с. 131].

Ці висновки підтверджуються й даними Н.Гончарової, яка констатує, що за наявних умов у Російській Федера-

ції жінці неминуче доводиться вибирати між родиною та кар'єрою. Дослідниця зауважує, що, незважаючи на демонстрацію росіянками нових стратегій поведінки, молоді жінки найчастіше відтворюють стереотип несумісності родини й кар'єри. Фактично жінка, яка вибрала кар'єру, бореться з долею. При цьому боротьба іноді набуває форми протистояння із собою, своїми власними стереотипами. Коли ця боротьба точиться вдало, жінка, зберігаючи за собою сферу приватного, починає активно освоювати сферу публічного, сферу, яка традиційно вважалася чоловічою [15, с. 90–91].

В Україні ситуація багато в чому подібна до ситуації в Росії та інших європейських країнах. Так., результати моніторингового дослідження Інституту соціології НАНУ 2007 р. свідчать, що найважливішими сферами досягнення власного життєвого успіху жінки, так само як і чоловіки, вважають сім'ю, дружні стосунки, можливість працювати на себе та займатись улюбленою справою. Слід зазначити, що вже у цьому дослідженні помітні певні гендерні розбіжності: жінки вище оцінюють власні досягнення у родинній сфері та у сфері міжособистісного спілкування, натомість для чоловіків важливішими досягненнями у власному житті є можливість працювати на себе, успіхи у професійній кар'єрі.

Таким чином, з огляду досліджень можна зробити висновки, що спостережено відмінності в уявленнях жіноцтва про життєвий успіх порівняно з чоловіками, зумовлені гендерними відносинами, які склались у більшості сучасних суспільств, а також традиційними стереотипними уявленнями про них. Для жінок життєвий успіх здебільшого означає відповідність соціальним очікуванням щодо призначення жінки, які полягають передусім у народженні дітей і турботі про родину. Жінки прагнуть реалізуватись насамперед у приватній, міжособистісній сфері, тоді як чоловіків більше цікавлять досягнення у публічній

сфері (кар'єра, досягнення престижу, високого статусу тощо), що корелює з традиційними уявленнями про успіх. Тобто традиційний комплекс критеріїв успіху залишається актуальним насамперед для чоловіків. Жінки багато в чому продовжують орієнтуватися на звичні “жіночі” цінності, такі як виховання дітей, турбота про сім'ю, підтримка значущих відносин тощо, однак наразі помітні суттєві зміни у їхньому сприйнятті життєвого успіху. Жінок починають цікавити досягнення в сферах за межами родини та міжособистісних стосунків, так з'являються “ділові жінки”, “бізнес-леді” або ідеї про можливі досягнення у публічній сфері після народження дітей, тобто після виконання “провідного призначення”. Це свідчить про прагнення жінок дотримуватися балансу між сім'єю та кар'єрою. Відповідно, успішними вважаються саме жінки, які змогли досягти такого балансу. Наразі виділився навіть спектр “жіночих” професій, деякі з яких передбачають гнучкий графік та часткову зайнятість. Прагнення зробити успішну кар'єру свідчить про те, що жінки віддаляються від традиційних стереотипів “домогосподарок” і готові передати частину обов'язків у приватній сфері чоловікам. Основна складність у реалізації таких прагнень жінок полягає у розбіжності їхніх домагань не тільки з суспільно усталеними стереотипами, а й з їхніми власними. Такі суперечності значно ускладнюють можливості реалізації домагань жінок у публічній сфері.

Література

1. *Gordon S.* Prisoners of men's dreams: Striking Out for a New Feminine Future. – Boston, 1991.
2. *Deutschendorf H.* Of work and men: How men can become more than their careers. – Minneapolis, Minnesota, 1996.
3. *Tolson A.* The limits of masculinity. – London, 1977.

4. *Wilkie J. R.* Changes in U.S. men's attitudes toward the family provider role, 1972–1989 // *Gender & Society*. – 1993. – Vol. 7. – P. 261–279.

5. *Doss B. D., Hopkins J. R.* The Multicultural Masculinity Ideology Scale: Validation from three cultural perspectives // *Sex Roles*. – 1998. – Vol.38. – P. 719–741.

6. *Doyle J. A.* The male experience. – Dubuque, Iowa, 1983.

7. *Simon R. W.* Gender, multiple roles, role meaning, and mental health // *Journal of Health and Social Behavior*. – 1995. – Vol. 36. – P. 182–194.

8. *Gilligan C.* In a different voice: Psychological theory and women's development. – Cambridge, Massachusetts, 1982.

9. *Levinson D. J., Levinson J. D.* The seasons of a woman's life. – New York, 1996.

10. *Parker B., Chusmir L. H.* A comparison of men and women managers' and nonmanagers' perceptions of success // *Human Resource Development Quarterly*. – 1992. – Vol. 3. – P. 73–84.

11. *Mahdavi Iraj.* Do Women and men Define Success Differently? A Comparative Study of Business Men's and Women's Definitions // *Electronic Journal of the American Association of Behavioral and Social Sciences*. – 2001. – Vol. 4.

12. *Crawford Kelly M., Mendez Linda M. Raffaele.* Gender-Role Stereotyping and Career Aspirations: A Comparison of Gifted Early Adolescent Boys and Girls // *Journal of Secondary Gifted Education*. – 2002. – Vol. 13(3). – P. 96–107.

13. *Dyke Lorraine S., Murphy Steven A.* How We Define Success: A Qualitative Study of What Matters Most to Women and Men // *Sex Roles: A Journal of Research*. – 2006. – Vol. 55.

14. *Балабанова Е.С.* Гендерные различия стратегий совладания с жизненными трудностями // *Социологические исследования*. – 2002. – № 11. – С. 26–35.

15. *Гончарова Н.В.* “Игры” для мальчиков (гендерные аспекты реализации карьерных притязаний) // *Социологические исследования*. – 2003. – № 1. – С. 83–91; 83–84.

16. *Гусейнова Л.А.* Ценностные ориентации: гендерный аспект // *Социологические исследования*. – 1999. – № 5. – С. 130–133.